

NEWS

**OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES**

ISSN 2224-5294

Volume 6, Number 305 (2016), 182 – 193

**PSYCHOLINGUISTIC ASSOCIATIONS OF A RANGE
OF COLORS DEPENDING ON THE AGE OF PEOPLE**

G.N.Smagulova, A.K.Mankeeva

smagulova.g@mail.ru; a_mank@mail.ru
al-Farabi Kazakh national university, Almaty city

Keywords: association, color coding, the Kazakh cognition, psychological aspect, color associations.

Abstract: The meaning and content of color associations, depending on the age of the people are considered in this article from the psycholinguistic point of view. In the Kazakh culture, the perception of this or that color in national style was affected by a nomadic way of life, environment, traditions, customs and beliefs of the nomads. Meaning of colors played a crucial role in formation of features of national culture. Proceeding from situation that the designation of each color in different nations has different semantic connotations, we assume the possibility of a variety of color associations. White, black, blue, yellow, red, green, brown colors are perceived as semantic association of natural colors in the Kazakh linguistic consciousness. In the worldview of the Kazakhs each color has a definite place in society in accordance with its function. The area of its distribution and frequency of the use are various depending on what sphere of natural and public life this or that color or its shade is used. Therefore, attention to the peculiarities of psychological, physical, intellectual and other qualities should be paid in the course of study of individual choice of a color naming by native speaker.

ЭОЖ 811 512 122'23

**АДАМДАРДЫҢ ЖАС ЕРЕКШЕЛІГІНЕ БАЙЛАНЫСТЫ ТҮР-ТҮСТІН
АССОЦИАЦИЯЛАНУНЫҢ ПСИХОЛИНГВИСТИКАЛЫҚ МӘНІ**

Г.Н. Смагұлова, А.Қ. Мәнкеева

smagulova.g@mail.ru; a_mank@mail.ru
ал-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ.

Түйін сөздер: ассоциация, түр-тұс атаулары, казакы таным, психологиялық аспект, түр-түстін ассоциациялануы.

Аннотация. Мақалада жас ерекшелікке сай түр-түстердің адам санасында ассоциациялануның психолингвистикалық мәні мен мағынасы қарастырылған. Қазақ мәдениетінде көшпенді өмір, қоршаған орта, салт-дәстүр, діни сенім түр-түстерді ұлттық болмыспен қабылдауға ықпал еткен. Ұлттық мәдени ерекшеліктерді анықтауда түр-тұс атауларының рөлі бар. Әр түстің дүние жүзі халықтарында түрлі мән-мағыналық коннотацияға ие болуына байланысты, ассоциациялануы да түрлінше болатындығы белгілі. Қазақ тілінде табиғи түстер ретінде ақ, қара, кек, сары, қызыл, жасыл, коңыр негізінде ассоциацияланады. Қазақ танымында әрбір түстің өз өрнегімен өмірде алатын орны, атқаратын қызметі бар. Табиғат, коғам өмірінің әр саласына сәйкес әрбір тұс пен реңктің атқаратын қызметі де, қолданыс жиілігі де әр түрлі болады. Сондай-ақ, жеке адамдардың түр-түсті таңдауы психологиялық, физиологиялық және интеллектуалдық т.б. қасиеттердің ерекшеліктеріне қарай жан-жақты талдауды қажет етеді.

Әр адамның түр-түсті қабылдау ерекшелігі әр түрлі. Бұл қасиет адам мінезіне, жасына, көніл-күйіне және басқа да жайларға байланысты екені ғалымдар тарапынан дәлелденген. Адамдардың таңдаған түстері қоршаған ортасына өзі туралы біраз мағлұматтар беріп тұратындығын психологиялықтар атап көрсетеді. Айтальық жас ерекшелікке байланысты таңдалған түстер олардың өмірге деген көзқарасы мен таным көкжиеғін анғартып қана қоймай, ұстанымдары мен этникалық өзгешеліктерінен хабар береді. Мәселен, ақын Тұрсынхан Әбдірахмановың: «Бөрікті *ақ түлкінің* терісімен көмкерген қай қара қазақты қөрдіңдер?» – дегендегі ақын танымында “*ақ*” және “*қара*” түсімен берілген “*ақ*

"түлкі", "қара қазақ" сөз тіркестерінен бейнелік ассоциациясын көруімізге болады. Тұр-тұс атаулары – мәдениеттің жемісі, әрі мәдениетті жасайтын фактор; ұлттық мәдениетті танып-білудің негізгі құралы. Зерттеушілердің бұл салтага қызығушылықпен қарауының басты себебі осында.

Адам миында есте сактау құбылысы ең алғашында ұгу, *меңгеру* сатыларынан өтеді. Оның санасында тіркес арқылы қабылданған мазмұн *ассоциацияланады*. Бұл – адамның бұрын жинаған тәжіриbesі негізінде құралып, зат, құбылыстың сипаты, бейнеленуі туралы ой тұжырымының қалыптасуы. Жалпы ұғымды толық тануы үшін, жан-жақты түсіну үшін адам санасында алғаш пайда болатын менталдық белгілер – ассоциациялар. Бұл – білім жинаудың амалы десек, ассоциациялар арқылы тану, түсіну бұрынғы тәжірибелер мен жаңа қабылданған түсініктер арасындағы байланыс деген сөз [1, 27].

Ассоциация адамның дүниетанымдық деңгейін көрсетеді. Жеке тұлғаның қабылдау, санауда ой қорыту, ойын жарыққа шығару қасиетінің деңгейін анықтайды. Адам санасында түр-түстің ассоциациялануы, ұлттың таным-түсінігіне, сана құрылымына, ойлау механизміне, қоршаған ортасына тәуелді екендігі осыған дейін де Л.Уорф, Э.Сепир концепцияларынан бастау алып көрсетіліп келеді. Осы орайда түр-түстердің ассоциациялануы, түрлі этностар қолданысындағы түстер әлемінің жалпы санына байланысты болмақ.

Қазақ тіл білімінде түр-тұс атауларына қатысты зерттеулерде И.Гетеңін жүйесін атап өтеді. Ол барлық түр-тұс спектрін үш топқа бөлген:

1. Негізгі түстер – сары, көк, қызыл. Басқа түстер осы арқылы жасалады;
2. Бірінші дәрежедегі құрамдас түстер – жасыл, қызыл сары (оранжевый), сиякөк, бұлар негізгі еki түстің араласуы арқылы жасалады;
3. Екінші дәрежедегі құрамдас түстер – бірінші дәрежедегі түстердің араласуынан пайда болған түстер.

Түр-түстердің жалпы саны жөнінде американдық ғалымдар Б.Берлин мен П.Кей бұл мәселенін анық-қанығын ашып берді деуге болады. Олар 98 тілдегі түр-тұс атауларын зерттеп, жинақтаған материалдардың негізінде 11 негізгі түсті көрсетеді: *basic colour terms – black (қара), white (ақ), red (қызыл), yellow (сары), green (жасыл), blue (көк), brown (қоңыр), purple (алқызыл), pink (қызығылт сары), orange (қызылсары), gray (сұр)* [2, 18].

Яғни, қайсыбір тілде бар болғаны үш қана тұс атауы болатын болса, онда олар – *ақ, қара, қызыл*. Орыс тілші ғалымдарының көшпілігі осы жіктемені мойындауды және орыс тілінде 11 негізгі тұс бар деп санайды. Олар ағылшын тіліндегі *blue* дегеннің орыс тілінде еki баламасы бар деп есептейді: *blue – көк (синий) және көгілдір (голубой)*.

Б.Берлин мен П.Кейдің жіктемесі негізінде ғалымдар барлық тілдердегі дерлік түр-тұс атаулары тәмендегідей иерархияда орналасады деп есептейді: *black, white*->*{red}*->*{green, yellow}*->*{blue}*->*{brown}*->*{gray, orange, pink, purple}*.

Бірақ орыс ғалымы Р.Фрумкина жоғары аталған жіктемеде түр-тұс атауларының 11 болып көрсетілуі шартты түрде деп есептейді, солай бола тұрса да, өзінің негізгі түр-тұс жіктемесін ұсынбайды. Р.Фрумкинаның пікірінше, негізгі түр-тұс атауларының олардың ренктеріне (мысалы, көк-көкшіл) қарсы қойылуы мәдени-тарихи және психологиялық факт болып табылады, олар психофизиологиялық түрғыдан қараганда өзара теңбе-тен. Яғни, психофизиологиялық жақтан тұс пен оның ренктеріне бөлу мүмкін емес, бұлайша бөлу әлемнің қарапайым бейнесіне тән. Түр-тұс атауларының негізгілерін, маңыздыларын, яғни ұлттық-мәдени ерекшеліктерді белгілей алатындарды ажыратып көрсетуде түр-тұс атауының негіз болатындығы да айтылады. Бұл пікір бойынша, *сұр* – негізгі тұс; *сұргылт* – негізгі тұс емес, түстің ренкі. Осыған байланысты орыс тілінде 800-дей атау бар деп айттылады. Бұл дерек қазақ зерттеушілерінің енбектерінде келтірілген. [3, 31].

Ал «Сырға толы тұр мен тұс» кітапта қазақ тіліндегі түр-тұс атауларының саны көрсетілмейді, авторлар түр-тұс атауларын біршама санап шығады, бірақ олар толық емес [4]. Десе де, түр-түсті ассоциациялауда жиі колданатын түстер қатары көп емес. Оларды табиғаттағы кемпірқосактың 7 негізгі түсімен алар болсақ, әрқайсының колдану жиілігі, сөз тіркестерінде келу ерекшеліктері, метафоралануы әртүрлі. Соған орай жалпылай түр-түстің ассоциациялануы табиғи түстер (*ақ, қара, көк, сары, қызыл, жасыл, қоңыр*) негізінде жүзеге асатындығы дәлелденген. Мысал ретінде жеті негізгі (*хроматты*) түр-түстің адам санасында ассоциациялануын талдасақ.

Ақ тұс. *Aқ* – қайырымдылық пен пәктіктің тұсі. Әлемнің көптеген елдердінде қалындық *ақ* киім киеді, сондай-ақ кейбір салт-дәстүрлерде ақ түсті жерлеу рәсімдерінде пайдаланады. *Aқ* маргаритка – бұл өз-ара махаббат белгісі... *Aқ* дүйсенбі тұсі болып келеді. *Aқ тұс* қуаты – жалпы ақ тұс емес, ол көптеген түстердің жынытығы. Сондықтан *ақ* – бұл қуат синтезі. Сол себепті көптеген елдерде *ақ тұс*

пәктіктің, ашықтықтың және шындықтың белгісі болып есептелінеді. *Ақ тұс* – таза парак, онда әлі де талай тарих жазылады. Бұл тұс адам энергиясының тазалануына өз әсерін тигізді. *Ақ тұс* таңдайтындар, әдетте, жинақы, адал ниетті адамдар болып табылады. Қөп жағдайда олар талап коя біледі. *Ақ тұс* қаранды жерлерге жарық беріп тұрады, жандандыра түседі [5, 18].

Қазақтардың таңым түсінігі бойынша өлімді тағдырдың бұйрығы ретінде "ақ" түсінің ассоциациялануымен, өлімді "ақ өлім", "ақ бұйрықты өлім" деп мойынсұнып қабылдаған. Ертеректе қазақтарда ел жақсысы қаза тапқанда шанырактан қара ала шашақты қара жалау көтеріп, жақындары қара жамылып аза тұтатын, оның мінген атын бір жылға дейін тұлдап, ер тұрманына қара жабу жауып, көш-қон кезінде жетелеп алып жүру сияқты әдеттер болған. Осылай байланысты тілімізде «ақ арулан жөнелтті», «ақ жасауды арулан қойды» «ақ кебінге орады» т.б. фразалар бар [6, 83].

Ақ түсінің ассоциациялануына байланысты психология мамандар көпшілікке былай деп көнеш береді: «Егер өзінізді мейірімді, ретті, таза адам етіп көрсеткініз келсе, әрдайым ақ түсті киім сатып алуға тырысының». *Ақ тұс* адам санасында "аңқаулық, пәктік, албырттық" шағынан хабар беріп, ассоциациялық көріністер тудырады екен. Мәселен, ағылшындардың қолданысындағы "white day" (сөзбе-сөз: ақ күн) бакытты күн, "whiter than white" (сөзбе-сөз: актанды аппақ) "күнесіз пәк" яғни казак тіліндегі "судан тұнық, сұттен аттақ" деген фраза баламалас келеді [2, 16]. Ал, көршілес орыс халықтарында *ақ түсінің* ассоциациялануы мүлдем бөлек. Мысалы, "белый – скорби и печали" (мұн-қайғы) немесе "собственной неполноты или о болезни" (денсаулығының нашарлауы немесе аурудың белгісі). Ақ түсінің жас ерекшелікке байланысты ассоциациялануынан туған санадағы түсінік-пайымдауларға байланысты, көбінесе *ақты* жастар жөн көреді екен. Ал бұл түсті ересек жастағылардың таңдағаны олардың өзгеге көмектесуге ынтығып тұратынын анғартады. Оның қолынан көп нәрсе келеді. Алдына мақсат қойғыш жан. Сонымен қатар, *ақ түсті* киім кигенді қалайтын ересек адамдар, "карапайым өмірді қалайды әрі жастық шағын жиі аңсайды" – деп ұғынылады [7].

Адамдардың жас ерекшелігіне сай *ақ тұс* психологиялық тұрғыдан ересектерде шешім қабылданғанын, аяқталғанын, біткенін білдіретін тұс болса, орташа жас жеткіншектерде еркіндікті сезінуге ықпал етеді. Сондай-ақ, бұл жаста *ақ түстің* ықпалы кедергісіз өмірді сезіну, тенденциянан да сезінүгө ықпал етеді. Жасы келген қарттарда, үлкен кісілер психикасындағы *ақ түстің* әсері барынша қуатты, когнитивтік таңым бойынша бұл тұс барлық түстердегі иргі қасиеттерді тендей дәрежеде сезінуге көмектеседі.

Осы орайда халықтық психологияда қалыптасқан тұр-түстік ұғымдар тек қарапайым санада ғана емес тілдік қолданыс аясында да көрініс табады. Қазақы таңымдағы *ақ түсінің* жас ерекшелікке байланысты тұрақталған ұғымдық формаларын тіліміздегі бай фольклор мұралардан байқаймыз. Мәселен, мақалдардан (*ақ жаулығы* ананың, *ақ көрпесі* баланың; мал жисан, қонысын тап, *ақ жисан, ыдысын тап* т.б.) [8, 13]; халықтық ән-жырлардан (Абшадияр бір болар, аузын ашкан дүр болар. Ақсакалдан бата алған, *ақ шалмалы* пір болар т.б.); жаңылтпаشتардан (*ақ тайыншаның* қатығын аттагыма беремін, *аттагымының* атын тез айтқаныңа беремін; алтыс ала баспақ бактым, алтыс ала баспақтың ішінде тарғыл тарбақ бас *ақ баспақ* бар, сол тарғыл тарбақ бас *ақ баспақты* мен тарғыл тарбақ бас *ақ баспақ* демей, кім тарғыл тарбақ бас *ақ баспақ* дейді т.б.); жұмбақтардан (жас кезінде қара орман, жыл озған сайын *ағарған* т.б.); ертегілер, аныздар, әнгімелер, мысалдардан («Ақ тиін мен қасқыр ертегісі»; «Аяз би» т.б.); жырларда (бесік жырларындағы "ақ бөле, *ақ бесік, ақ білек" [9, 225]; батырлар жырларында – Қобыланды батыр: "Ақ тамағын сүйдіріп, буйрекін тескен түйнектей"; "ақ бармақпен жемдеген, ауырса жеммен емдеген"; "базарда болар *ақ* мата, ойнақтайды жас бота" т.б. [10, 48]; айтыста («Жамбыл мен Айқұміс» айтысында: "Айқұміс, амалым жоқ, қош ендеше, кетелік сыр білдірмей жат пендеше. Атынды *ақ* жүзінді ұмытпасын, қеудемнен қашан менің от сөнгенше" т.б.) [11, 220] дау-шешендік және даналық сөздерден, Төле би: "Түсінікті болу үшін шешен *ағынан* актарылуға тиіс"; "жаксының сезі шамдай жарық, айдай анық *ақ*" т.б. [8, 7] кездестіреміз.*

Қара тұс. Қара – ең сиқырлы тұс. Батыс елдерінің дәстүрлөрінен сай қара өлім символы болып есептелінеді. Алайда, көптеген халықтарда (Мысалы, Солтүстік Америка үндістерінде) қара – бұл жақсы тұс, себебі ол құнарлы топырақты және жерді еске түсіреді. Бұл елдерде қара – сенбі түсі және қара – бұл тұс емес, қара – бұл түстің жоқтығы ретінде ұғынылады. Әдетте, адамдар қарама-қарсылықты айтканда олар *ақ* пен қара туралы айтады. Егер *ақ тұс* бәрін анық кылса, қара тұс көрісінше жасырады деп ұғынылады. Қара – мағына беруші тұс. Көпшілік санасында, қара адамдардың мүмкіншілігі мен деңгейі жайылы сыр беретіндегі анықталған [5].

Қара даулы бір рең. Бір жағынан қарандылық, қара күш, кінә, мықтылық және қарама-қайшылықпен байланыстырылса, екінші жағынан берілгендей, табандылық, қажырлық, қайсарлық,

өзеттік, тұрактылық, шыдамдылықпен, қырағылықпен, білгірлікпен, сенімділік ұғымдарымен де ассоциацияланады. Көшілік елдерде қара тұс жағымсыз коннотацияда ассоциацияланады. Мысалы, қазақ тілінде "қара ниет", ағылш: "black heart" (сөзбе-сөз: қара жүрек), "қара жүрек, қара ниет", қытай: "hei xin chang" (сөзбе-сөз: қара жүрек), "қараниет" [2, 17].

Қазақ танымда балын, жеткіншектерде қара тұс "қорқыныш, урей" ассоциацияласа, ессеіе келе "куштілік, мықтылықты", кейде "озбырлық, зұлымдықты" да ассоциациалайды екен. Бұл ұғымдардың қалыптасуы адам танымындағы тек психологиялық, физиологиялық себептерден ғана емес, сол ұлттың ерте кезден қалыптасқан пайымдауларының тіл арқылы ұрпақ санасына берілуінде жатқандығын аңғарамыз. Ертегілердегі "Қара дәу" немесе "Қара Қашқынбай" бейнелерінің туындауы да осыған дәлел. Мысалы: «Бір бала жасынан мал бағыпты. Жазда бұтына жарғак шалбар киіп, ылғи жалаңаш жүреді екен. Денесі қүнге қүйіп, қап-қара болыпты. Сондықтан ел оны алғаш «Қара бала» деп атапты. Баланың елден ерек бір өзгешелігі – өте корқақ екен. Құркірген қүннен де, қаранды түннен де, аң атаулының бәрінен корқыпты. Тіпті төрт түлік малдан – түйеден де, жылқыдан да, сиырдан да шошыпты. Тек жалғыз досы қой екен. Соңан қойды ғана бағыпты... Қара Қашқынбай аң атаулының бәрін айламен женіп, елге қайтады. Мұны халық естиді. "Қара Қашқынбай батыр болып келіпті", – деген хабар тарайды. Содан байлай қорқақ Қашқынбай батыр Қашқынбай атандып кетіпті» [9, 200].

Қазақ ұғымында ең асыл, ең қымбат, ең киелі деген осы "қара" сөзімен байланыстыра қолданып айтЫлады: «*Қара нар* – мал басы, киелі түйе; *қара от* – құнарлы жайылым; *қара шал* – ақылды, орны бөлек ата; *қара шаңырақ* – ата-анаңың үйі, қасиетті үй.

"*Қараниет, қаражүрек, қара қамиши, қарабет*" деген сөздер, әрине, өте жағымсыз бейнеде де көп қолданылады. Дегенмен, "*қара*" сөзі "*қасиетті, киелі*" деген ұғымды айғартайды. Мысалы, қара жер, қара шаңырақ, қара қазан, қара орман, қара жол т.б. Ал, "*қаралады*", "*қара басты*" десек, келенсіз істін болғандығы. "*Қаралы*" десек, қайғы-қасиетті; "*қара тұтты*" десек, паналады» – дегенді ұғамыз [12, 79].

Бұл түстің жас-ерекшелікке байланысты ассоциациялануы қазақы жастар ұғымында көбіне-көп "*батырлық пен ерік-жігерлікти*" бейнелесе, ересектердің ассоциациялауы керісінше, "*салмақтылықтың, мінезі ауырлықтың, байсалдылықтың*", кейде тіпті "*қаталдылықтың*" нышаны деп тану да бар. Ақ пен қара немесе өзге де түстермен араласып келген *ала түсінің* жастарда ассоциациялануы "*еліктірігіш, өзіндік көзқарасы бар жеке тұлға үгымын*" ассоциацияласа, ересектерде "*сенімсіздік пен күдікті*" ассоциациялайды.

Қазақ ұғымында: «*Мал аласы сыртында, адам аласы ішінде*» – деген нақыл бар. Мұнда түр-тұс айтылып тұр. Сондай-ақ, "ақ ала ауыз, алакоз, алаяқ, ала қол, ала құйын, ала қоңіл" деген сөздер адамдардың және олардың арасындағы іс-әрекеттерді анықтайды. Қазакта «Актылы қой, алалы жылқы» деген тұракты тіркестер бар. Махамбет оны «Алалы жылқы, актылы қой, аңдыған бәрі жемей ме?...» – деп келтіреді. Осыған қарағанда мал бағушы казақ үшін мал түсінің де өзіндік мәні болған. Әдеби-фольклор деректеріне қарасақ, қазақтар ертеректе қой малының бір тексті боз түстісін ұнатса, жылқы малының түрлі түсті болуын қалаған. «Ала қойды бөле қырыққаның жүнге жарымайтыны» елге түсінікті, оның үстіне біртекtes ақ жүннің казақ үшін қажеттігі тағы бар. Бірақ дәл осы арада актылы қой – мыңғыран байлықтың нышаны болса, жылқы малының алалы-құлалы болуы (тіпті ертеректе кейбір байлардың жылқының түр-түсіне қарай үйірге бөліп, "қара қасқадан бір үйір, қара көктен екі үйір, теңбіл көктен үш үйір" деп масаттануы) жай байлық емес, сәнді де салтанатты байлықты көрсетті [13, 88]. Психологиялық тұрғыдан мезгіл кезеңінде қазақы танымда байлық ұғымын ассоциациалайтын *ала түсінің қара тұске ауысуы тұрмыстық өмірдегі тұтынушылық бағалы тауарлардың қара түсінде келуінде жатыр.*

Мысалы, «*Басына қара қалтақ, үстіне қара сұлық қиіп, қолына дипломат үстеган жасасы отызыдардан орталат қалған ұзын бойлы, томагақ көз қараторы жігіт аялдаманың қасынан отіп барып әзер тоқтаган автобусқа жолаушының соңын ала кірді*» [14, 26].

Қазақ әдест-ғұрыптында, салт-дәстүрінде *қара тұсі "қасиеттілік, қадір"* ұғымында ассоциацияланады. Әсіресе, перзенттерін "*соңымнан ерген қаралар*" деп еркелетсе, жасы келген қарт кісілерді "*қарайғандар*" деп қадір тұтатындығынан байқаймыз. Концептік ұғымының қалыптасуы қазақы танымдағы соматикалық әрбір атаудың өзіндік мән-мағынаға ие болуында жатса керек. Мәселен, "*қара көз*", "*қызыл кеңірдек*", "ақ тамақ", "*сары қарын*" т.б. ұғымдарда қара тұсі "*көз, шаш*" секілді адамның ең асыл, қасиет, қадір тұтатын дене мүшелерін осы түспен сипаттау арқылы ассоциациялауда. Мысалы: «...Көзімнің ағы, қарасы, жүргімнің парасы. Дүние қамды ойлатпас, көнілімнің данасы...» [9, 21].

Бұл сөздің шығу табиғатын көзбен байланыстыруға болады. Адамның дүниені танудағы ең негізгі мүше – көз болып табылады. Көзге қатысты тілімізде көптеген тұрақты тіркестер қалыптасқан. Қазақтар қозінің ағымен қарасында деп ен қымбатты, ен ардакты адамдарына айтса, көзінің қарашығындағы немесе қарасындағы сактау деп, атадан мирасқа қалған бағалы бір затты, мұраны сактауды айтады. Абайдың «Көзімнің қарасы» деген өлеңіндегі мағына да жоғары айтылғандармен мәндес. «Бұны айтып отырған себебіміз мынада: М.Қашқаридың сөздігінде «қарақ» көздің қарашығы, көз мөнінде түсіндірлген. Яғни, қарақ және көз сөздері бір-біріне синоним болып келеді. Алайда қазіргі қазақ тілінде бұл көздің бір ғана бөлшегі (қарашық) болып қалыптасқан. Қазіргі қазақ тілінде көзі қарақты, қарақтау секілді сөздер қолданылады [4,78].

Жас ерекшелікке қарай қара түсінің ассоциациялануының ұғымдағы көрінісінің дәлелі ретінде, егде кіслер қара түсін жіе таңдап жатады екен. Демек, қара түсі байсалдылықтан хабар береді. Кейде қара түсі адам сұлбасын арық көрсететіндіктен жастардың көвшілігі қоғамдық орындарға осы түсті жөн көреді. Психологтардың пайымдауыша: «Қара түс – абсолютті шекара, өмірдің тоқтатындығының белгісі. Ол ғайып болу, өлім ойын көрсетеді. Қара түс – соны, енді ештепе болмайтындықтың нышаны. Десе де, кара түсті таңдаған адам тағдыр ағысына қарсы тұра алады.

Қара – түрлі жағымсыз көніл-күй, мазасыздық, ашушандық тудырады. Қара түсін қолдану арқылы жазушы шығарма желісінде осы түстің адам психологиясындағы мән жапсарын айшықтауда көнінен пайдаланады. Мәселен, Т.Ахтанов «Шырағың сөнбесін» шығармасында қара түстің қарангылықпен берілуінде: «...Қарангыдан қорқатын сияқтымын. Өзімді қанша тежедім десем де, елегізген көнілім басылатын емес. Үйде керосин аз болса да, шам жарығымен ұйықтап кетпекболып, төсегіме өайта жаттым. Үркіп кеткен ұйқы тез арада қайтып оралмады. Үйдің іші қара көленкे, терезе алдында жетілік шамның бармақтай жалыны жылтырайды. Өз жүргегімнің дүрсілін естігендей болам...» – деп көрсетеді [11, 449].

Қара түс – жұмбак, құпия түс. Қара түс – тәуелсіздіктің белгісі. Бұл түсті арапасатын ортасында өзінің лайықты орны бар адамдар ұнатады. Қара түстің көбіне жұмбак, құпия болуга тырысатындар жақсы көреді. Олар өзінің ойын көп жерде айтпайды, жасыруға тырысып бағады [7].

Қек түс. Қек түс – жан тыныштығын, молшылықты, татулықты білдіреді. Ол адамдар мен қоғамды байланыстыратын негізгі дәнекер іспетті, бірлік, көвшілдік сезімнің, сенімнің түсі. Адам болмысы жаратушы күшімен тығыз байланыста болғандықтан қек түсі алғашқы болмыс ретінде көп тілде көрініс тапқан. Мәселен, латынша: *materia* – болмыс, алғашқы зат, ұнді европаша *madher* – қек (синий), ежелгі ұнді тілінде *mati* – сана, ақыл (разум); славян тілінде *мать* – ана; неміс тілінде *mutter* – мать; түрікше *tabi* – қек [15, 26]. Осыған байланысты қек түсінің ассоциациялануы барлық елде көбіне көп, аспан, жаратушы (*тәңірі*), ана бейнесінде болып келеді. Соған сай туған тіркестер де қек аспан, қек заңгар, қек күмбез, қек әлем т.б. Ал қек бөрі ежелгі таным бойынша түркілердің анасы [12, 6]. Дегенмен, қек түсі кейбір этностар танымында жастық пен албырттықты ассоциациялайды. Мысалы, орыс ұлтының ұғымындағы қек түсі: "синий цвет – духовность, жертьвенность" (қек түс – жсанга жайлы, қаза болу); "голубой цвет – юношеская привязанность" (қөгілдір түс – жастықпен байланысты) [16, 16]. Яғни, бірде жанмен (дух, душа) ассоциацияланса, бірде жастықпен (юность) пайымдалады. Қазақы танымда да қек түсін жастықпен ассоциациялау бар. Мысалы, қектеді (өсіп шықты, жайқалды), қектей солу (жастай қайтыс болды), қөсегесі қөгеру (балалы-шағалы болу) т.б.

Қазақы танымға сай қек түсінің ассоциациялануы аспан, аспан әлемін жайлайтын тәнірі (қоктен тілегені, қокке қотерілу т.б.); шөп, көгеріп тұрған өсімдік, қекөніс (қек маіса, қек шөп, қек орай шалғын, қокбек т.б.); әлі жас, піспеген шикі (қек түйнек, қек қауын, қек алма, қек орім, қек сабақ т.б.); арық, жасық, майсыз, дәмсіз (қек жасық, қек бақа, қек қарын, қек шалап т.б.); көнбіс, шыдамды, бірмойын, елеусіз көптің бірі (қек есек, қек жұлын т.б.); езбе, мылжың, көп сөйлейтін (қек езу, қек маита, қек мылжың т.б.); қаһарлы, қайсар, айлалы, адуынды, ашушаң яғни, озбырлық сенімсіздік белгісі (қокдолы, қокбет, қокдауыл, қек шулан, қек азу, қокайыл, т.б.); сылбыр, жалқау, қалжыраған, топас (қек жескек, қек жұлын, қек жасалқау, қек ми т.б.); наизағай (қек түскендей, қек астынан т.б.) [13, 70]. Бұдан бөлек қек түсі құдіреттілік күштілік белгісі (жеті қат қек, қек түркілер, қек бөрі, заңгар қек, қек болат, қек темір, т.б.); байлықтың белгісі (қек тонды, қек етікті, т.б.); жастық, махаббат белгісі (қөгілдір сезім, қек сағым, қек қөгершін, қөгілдір аспан, т.б.) ұғымдарымен берілген.

«Қек» түсті қазақтар ерекше пір тұтқан. Тіпті әулие, хан, атақты адамдар мазарлары мен күмбездер төбелері қек түспен (бирюза) боялған. Ал, «қек соққыр», «қек келсін» деген қарғыс мәнді фразеологизмдері – «Алланың қаһары тисін» деген мағынада. «Қек қасқа сою» (атау) – құрбандық шалу, отқа май құю, т.б. күльт ұғымдары діннің әдет-ғұрыптық жағын көрсетеді. Мұндай күльт

түрлерінің (культ латынша «*cultus*» – сыйлау, құрметтеу) мазмұндық сипаты ұлттың сөйлеу тілінде орын алып, кейінгілерге мұра боп жетеді [17, 190].

*Көк түсінің жасас, көк шөп бейнесінде ассоциациялануы тек қазак халқының ұғымына тән дүние деуге тұрарлық. Мәселен, көк сөзімен байланысты шыққан қазакта көптеген сөздер бар. Бұған көк тәнірідегі алғашқы компоненттің ықпалы секілді. Мысалы, *коктейу*, көк шықты дегендегі көк заттың түсін емес, жаңа шыққандығын білдіреді. Тәнірідегі көк дүниесін баставу де түсінек, шөп сөзімен тіркескен *көктің мағынасын* біз көктем мезгілінің келгендігі, жаңа тірліктің басы деп ұғамыз.*

Қазақ танымда *кок түсі* ренктика мағынадан бөлек туыстық мәндеге жұмысалатындықтан *ага, коке, бауыр* ұғымымен де ассоциацияланады. Мысалы, М.Қашқаридағы *көгің кім?* Деген сұраудың аудармасы – шыққан тегін қандай? Сөздікте *көне* деген туыстық атауы да кездеседі. *Коке* деп әкесінің апа-карындастарын атаған екен. Қазіргі қазак тілінде бұл сез ауыз екі сөйлеуде *көкең кім?* Түрінде жиі қолданылады. Бұл тіркес туыстық атауды білдіргенмен, тірек демеуші деген мағынада жұмысалады. Дегенмен кей отбасыларда көне түркілік мәні елі де болса сакталған [18, 6].

Қазақ халқының ұғымында түр-түстің ассоциациялануы табиғат әлемімен тығыз байланысты. Олай деуге, қазак ұлттың көшпендерділік өмірі мен түркілік танымнан қалған көк тәнірге табыну әсер берсе керек. Мәселен, халық түсінігі бойынша: аспан *көгілдір*, жұмыр жер көк өгіздін мүйізінде түр, аспан сол *көк* өгіздін түсіне ұқсайды. Шолпан – ұлken *ақ жұлдыз*. Есекқырған – *сары* немесе *сарғыштау жұлдыз*. Марс – салқын *жұлдыз*, түсі *қызыл*. Сондықтан оны халық *Қызылжұлдыз* деп те атайды. Сұлусары (*Rigel*) жұлдызы – *көгілдір*, Альдебаран (*Көгалдай мергеннің Көкшатагы*) – жосадай *қызыл сары*, Артур жұлдызы (*Қойшының қоңыр жұлдызы*) – *қызыл қоңыр*. Ақбозат – *ақ түсті*, Көкбозат – *көк түсті жұлдыздар* [13, 130].

Көк түсін енді бірде *шөп, осімдік* мағынасында ассоциацияласа, "көк етікти" дегені – ауқатты, бай адамды айтқаны. Атап өтетін бір жайт, түр-түстің бұлай ассоциациялануы сирек кездесетін құбылыс. Көптеген елдерде *көк түсін* елестеткенде оның ренктика жағына аса зор мән беріп жатады. Алайда, қазақ түсінікте бұл ұғым мұлдем басқаша сипатқа ие. Мәселен, *көк түсі* Еуропа халықтарына қарағанда Азиялық түркі тектес халықтар арасында жиі қолданылатындығы байқалады. Олай деуге қазақ ұғымда *көк түсінің* кейбір түстердің орнына жұмысалып, өзгеше мәндеге коннотациялық ренк беруін айттар едік. Мысалы, *көк шықты* – жасасыл шықты; *көгеріп кетті* – бозарды, *сұрланды*; *көк базар* – жасасыл базар, *коктей солғын тартты* – құарды, *сарғайды*, *оңи сарғыштанды* т.б [3]. Қазақ ұғымында жас ерекшелікке сай ересектерде *көк түсі* тыныштық пен бірліктің, берекенің белгісі десек, ол аспанмен, Тәнірмен қуатталады. Сондықтан ол мықтылықты, жеңімпаздықты, рухы жогарылықты, үстемдікти, паңдықты білдіреді.

Ал, *көгілдір түстің* жас ерекшелікке сай ассоциациялануы жөнінде медицинада психологиялық эмоцияларды жасылға қарағанда тез тыныштандыратындығы анықталған. Бұл медитация және рухани даму түсі, себебі ол акылды босансытады. *Көгілдір* – бұл шындықтың, інкәрліктің, тыныштық пен шынайылықтың түсі. Көгілдір өзін көрсетумен байланысты. Бұл түс әлем, жайлыштың және сенімділік түсі. Ауруханалардағы *көгілдір* белгілер тыныштық, төзім және өмір қабілеттілігін білдіреді, сол уақытта *көгілдір* униформа сияқты кауіпсіздік және сенушілікті білдіреді.

Қазақ танымда *көгілдір түс* жастықпен ассоциацияланып, ересектерде "бақыт" пен "куаның" сезімін тудырады. Мәслен, «...Осы бір *көгілдір* тасқын – бақыт селі қөкірекке сыймай асып төгіліп, кері серіпкенде айналамыз ғажайып *көгілдір* иірімге айналып, бұрк-сарқ қайнап, зырқырай жөнелді. Сол құдіретті әуениң шарықтау шегі *көгілдір* иірім бізді өз құшағына алғанда жұдырықтайған жүргегім – тек бақыт үшін жаралғандай жүргегім шаттық салмағын көтере алмай жарылып кетердей боп талықсып құлап бара жаттым...» [14, 152].

Көк түсі – психологиялық тәртіпке арналған жақсы түс, ұйымдасуышылық сенім және күзыреттілік. Ол жаһытыратын эмоциялардан арылуға кемектеседі. *Көк* қорқынышты тудырады, өзінің алдындағы жауапкершілік сезімін тудырады. Ол ұйымдасуышылықты, шоғырлануышылықты және міндеттерді білдіреді. Сол себепті осы түсті жас ерекшелігі жеткіншектерді қурайтын топ өкілдеріне қолданады. Мәселен, *куңерт-көк* түсті реєсми костюмдер, мектеп формасы және өзге де окулық құралдары (каlam, дәптер, қаламсап т.б.) ренкінде көрініс тапқан. *Көк түсінің* ассоциациялануынан тұындаған психологиялық пайымдауларға көз жіберсек, «*Көк түсті* ұнататындар өкпелегіш, сары уайымға салынғыш болып келетін көрінеді. Әсіресе, *көк түсті* молшылықтың нышаны болғандықтан семіз келген адамдар ұнатады екен. *Көк түсті* таңдағандар – тыныш органды, мазасыздық пен сотқарлықтан, келіспеушіліктен алыс болуды қалайтындар. Олар бір-біріне деген сенімді қалайды және өзгелердің де оларға сенуіне әбден болады. *Көк түсі* – арманыныздың орындалуына әсер етеді. Бұл түс – шындықтың, біреуге деген адалдығының белгісі ретіндегі түс. *Көк түсті* күмдерді көп киетіндер

сараптама жасаудың шебері. Бірақ бұл мүмкіндігін жасырады. Аталған түсті қалайтындар өте қараптайым келеді. Сезімталдығы да бар. Бірақ іштей қатал мінезі де жоқ емес. Оны өзгелерге аңғартпауға тырысады. *Көгілдір түсті* жаксы көретіндер өте сақ адамдар» – деп ұғынылады [9, 13].

Сары түс. *Сары түс* – женілдік пен куанышты, сабырсыздықты, нұр сәулені білдіреді. Куаныштың, күн шапағатының нышаны. *Сары түс* адамды болашаққа бағыттайты, жана налыққа талпындырады, заманаулыққа, дамушылыққа құштар етеді. *Сары түсті* Гете «ашық түстердің ішіндегі ең мықтысы» деген екен. *Сары түс* адам бойын сергітеді, қоңылдендіреді деп көрсетеді. Әрине бұл, қазақи таным-түсінікке жат нәрсе. Фаламның тілдік бейнесіне байланысты орыс халқында *сары түсі* "ашықтық пен жақсы қоңыл-күйді" ассоциацияласа, қазақи ұғымда *сары түсінің* айтартықтай жағымды бейнеде елестетуі екі талай. Себебі, ежелден-ақ қазақи ұғымда *сары түсі* "уайым мен қайыны", "мұң-шер мен ауруды" ассоциациялаған. Психологияда: «Бұл түсті таңдаған кез-келген адам қыындықты тезірек женуге құлшынып, тезірек босап шығудың амалын іздел тұрады. Өзгерісті жиі қалап тұрады, *сары түске* құмар адамға тұрақсыздық тән. *Сарғылт* – бакыт және куаныш, шығармашылық және жылу түсі, өзіне физикалық энергияны және ақыл-ой қабілеттіліктерін үйлестіреді. Бұл шығармашылық және бейімделуге қабілеттілік түсі. Ол жаксы өмір және өміршендіктің жалпы әсерін тудырады. *Сарғыш түс* адам санасында жылу және гүлденуді білдіреді және өзіндік құрмет сезімімен байланысты: асханадағы сарғыш қабырғалар отбасындағы бейбітшілікті білдіреді, сарғыш күн батуы көңілді босаңытады [19, 23].

Сары түс – қазақ мәдениеті мен дүниетанымына сай әр түрлі мән-мағынада ассоциацияланған. Осы орайда *сары түсінің* қазақи ұғымдағы мағыналық коннотацияларына көз жіберсек, қазақ тілінде де, жалпы түркі тілдерінде де *сары түс* атауы сыйндық мағынада қолданылған екен. Мәселен, қазақ тіл білімінің түсіндірме сездігінде: «*Сары*. Қазақ тіл. *Сар* – кен тұтас, *Сарыл* – күту, ұзак таусыла күту; *сарыл* – дыбыс (елік) – су, сұйықтықтан құйылғанда шығатын дыбыс; *сарық* – таусыу, бітіру, сарку; *сарғаю* – кую, кебу, құрау, солу, *Сара* – дара саралау; айыгу, сорттау. *Сап* – шапшан; сап тиу шапшан, тез тиу, *сап ету* – тез түсу; *сарын* – дыбыс, үн, ұзак, біртекті, толғамды, мұнды дыбыс; *сарнау* – бір нәрсе жанға батқанда шығаратын дыбыс [20].

Сары түс – адамның ойлау, тез қабылдау қабілеттін жақсартады. Өз өзіне сенімсіз, ұялшақ адамдарға оң әсерін тигізеді. Адамға күлкі, қуаныш әкеледі. Әдетте, бұл түс қуаты мол, көп сөйлейтін, әртістік өнерге, шығармашылыққа жақын адамдарға тән. *Сары* – сана және ес түсі. Бұрынғы кездері ол өмірді және қуанышты білдіретін түс болған. Сары өзін өзі сыйлаумен, өзіміздің өзімізге қалай қарайтындығымызбен байланысты. Бұл тұлға және біздің «меніміздің» түсі. *Сары* психологиялық тұрғыда қоңылсіз және меланхоликалық жағдайларға жақсы. Бұл – жақсы ойлау, жарқырау және жарқындық түсі. Мысалы, реңми адамдарға өзіне сенімділік үшін *сары* ғалстуктар тағу ұсынылады.

Сары түсті киім адамға *сарғыш түс* сиякты әсер етеді. *Сары түсті* еркіндікті қалайтындар және арманы биік, қиялға берілгіштер ұнатады. Олар күтпеген оқиғаларды жақсы көреді. Үнемі ізденісте жүреді. Мұндай мінезді адамдардың манайында кебінесе өзілге жақын адамдар жүреді. Тың идеяларды талқылып, ой таразысына салғанды жаңы қалайтын адамдар өзгөні тыңдал, өз пікірін де ұмыт қалдырмайды. Бірақ кейде жауапкершіліктен қашады. Бұл өзін еркін сезінгісі келетін адамдардың жиі таңдайтын түсі. Бірнеше тілдік деректерін салыстыратын болсақ, А. Залевскаяның *сары түс* – неміс халқында жек көрушілік, қызғаныш, жалғандық, салқындық; америкалықтарда – қорқақтық, қауіп төненетіндей жағдай, француздарда – сатқындық; орыс ұлты үшін – күзгі жапырақ деген ассоциацияларды тудырады деген талдауын А. Өмірбекова көлтіреді. [19, 57].

Қызыл түс. *Қызыл* – түстердің ішіндегі ең жылы түс. Бұл түсті сөзшен адамдар таңдайды, және еркектердің көпшілігіне ұнайды. Екінші жағынан *қызыл* түс күш пен қызбалықтың белгісі. Қытайда *қызыл* түс байтық пен дамудың белгісі ретінде ассоциацияланады. Бұдан бөлек *қызыл түс* Азиялық елдерде қызбен байланыстырылады. Бұған дәлел, қазақи танымда: «қыздың көзі – қызылда» - десе, қытайда: *hong yan bo ming, hong yan* (сөзбе-сөз: қызыл ренк, 'әйелдің нұрлы жүзі' bo ming: соры ашылмаған) "арудың маңдайы тайқы" т.б. [2, 27]. Құн шығыс елінің дәстүрлі үйлену салтында жас келін *қызылдан* желек жамылып, *қызыл* көйлек киіп, *қызыл* күймеге отырған. Олар тіпті той-думандарында да *қызыл* шырақ жағып, *қызыл* түсті қима қағаз суреттер ілуді қуаныштың символына балағандықтан, таным-түсініктеріне сәйкес *қызыл түсін* "бакыт пен женіске", "адалдық пен мейірімділік" секілді ұғымдармен ассоциациялайды [21, 19].

Дүние жүзінде *қызыл* раушан гүлі махаббаттың белгісі ретінде саналғандықтан, *қызыл түс* көбінесе раушан гүлімен немесе махаббат, ғашықтық сезімімен де ассоциацияланады. Ал *қызыл*

планета Марс – соғыс құдайы ретінде танымал екендігі белгілі, сондықтан болар қанды қырғын соғыстар, қан майдандар қызыл түсімен байланыстырылып, санада ұрыс, төгілген қанмен елестетіледі.

Қазақ халқында ерекше мағынада ассоциацияланатын түстердің бірі – қызыл *tус*. Қызыл – көргенде қатты әсер туғызатын жылы түстердің бірі. Бұл тұс оттың және канның түсі болғандықтан жүрекпен де байланыстырылады. Молшылық белгісі ретінде мерекелік дастарханда қолдануды, көніл көтеруді, куанышты, тойды, әдемілікті символдайды. Мереке құндері, демалыс құндері де күнтізбеде қызылмен белгіленеді. Қытайда қызыл *tусі* әлі күнге дейін үйлену тойында киіледі. Қазақ халқының фольклорында қызыл қозді *поле*, қызыл *түлкіден* ерлікті, бірде қауіпті, айлакерлікті түспалдайды. Сонымен қатар, қызыл *tус* – әдеміліктің, сұлулықтың символы болғандықтан қазактың танымда «қызы» немесе «қызыл гүл» ұғымымен де ассоциацияланады. Бұған «Қызы Жібек» жырындағы: *Қызы Жібектің ақтығы, Наурыздың ақша қарындағы. Ақ бетінің қызылы, ақ тауықтың қанындай – деген және «Ер Тарғын» жырындағы: Қара жерге қар жасағар, Қарды қөр де етім қөр. Қар үстінен қан тамар, Қанды қөр де бетім қөр, – деген бейнелі тіркестер толық дөлел бола алады. Түркше қырмызы – қызыл, әдемі. Үнді европада *kýr/ker* – жану, от, ағаш, бояу. Үнді арияша – *kora* – жас, жана; қазакта – қызыл – әдемі. «Қызыл» сезімінен байланысты тіркестердің кейбірі тарихи негізінде ұғымына сай болса, кейбірі кейін пайда болған шартты, символикалық мағынада жұмсалады [22, 27].*

Келтірілген деректерден қазактың ұғымда қызыл түсінің «қызы» бейнесімен ассоциациялануы тегіннен-тегін емесі анық. Бұлай деуге толыктай себеп боларлық, қызыл сезіндегі -ыл жүрнек, қызы – өлі түбір Н.Басқаковтың да пікірінше, қызы түркі тілінде «от» мағынасында жұмсалған. Тілімізде қызы-қызы қайнау тіркесінде сакталған. XI ғасыр түркі тілдерінде «қызы» сезінің – қызыл *tус* мағынасында қолданылғаны айтылады. Сонымен қызы түбірі ерте замандарда синкретизм ретінде бірде етістік, бірде сын есім мағынасында қолданылған [3, 95].

Қызыл *tус* денсаулық, жылу, қан, құмарлық, ерік күшін, өмір сүру, ыза, мінез, қауіп және бұзуды білдіреді. Адамға күш сезімін береді. Қоздыру сергектік, береді, тез әрекет ету қабілеті, құштарлықты тудыру. Қызыл бағдаршамда қозғалысты реттеу үшін, Қызыл Крест және т.б. белгісі ретінде қолданыллады. *Күлгін tус* психологиялық өзін-өзі танумен және рухани тәжірибемен байланысты. Үнемі емдеу түсі болып саналады, ол субъект және рухтың бірігуін оятады [7]. Бұл – күшті *tус*, оны балаларға қолданған жөн. Ол славян халқында рухани *tус* болып есептеледі. Сондай-ақ, ширкеулерде жерлеу уақытында қолданыллады, әсіресе, өзін Құдайға жақын сезінен үшін және ішкі құйзеліс сезімін жену ұғымымен ассоциациялануына байланысты жарнама *tусінде*, тұрмыстық қажеттілікте бұл түсті жиі пайдаланады. Осы орайда медициналық кабинеттер, карттар үйінде қолданылған *күлгін tус* адам ақылын тұрмыстық мәселелерден алашақтатып тыныштық сезімін тудыратындығын анықтай отырып медициналық сауықтыру қызметінде қолданыллады.

Ассоциациялық өрісте берілуі – қызыл *әскер*, қызыл *қан*, қызыл *от*, қызыл *жасалын*, қызу қанды, қызыл *гүл* т.б. Психологтардың көнеші бойынша, қызыл *tусті* мына кезде таңдаңыз: қызығушылық тудырығының келсе арманыңызды іске асырғының келсе, корқыныш пен үрейден қорғанғының келсе, бойыныңдағы қуатты арттырғының келсе қызыл *tусті* таңдаңыз. Сондай-ақ, «Қызыл *tус* тасыған күшті білдіреді. Көбінесе қызуқанды адам күімді осы түстен таңдайды. Албырт, белсенді, тез шешім шығаратындар бір орында отырғанды қаламайды. Өмірден бәрін үйреніп, алға ұмтылғыштар қызылға құмар. Оларды бірқалыптылық тез жақыттырады. Айналасындағылардың қателігіне көз жұмып қарамайды. Шынайылықты жақсы көреді» – деген пайымдаулар бар. Бұл тұс бала зейініне ықпал етедін. Мәселен, зейін аударудың пайда болуы баланың қозғалыс белсенділігінің қайта құрылуының, қозғалыстың органикалық әрекеттер актілерінен мінез-құлық актілеріне айналуының басталғандығын білдіреді. Халық педагогикасында осындағы зейін аударуларды қалыптастырудың ерекше құралдары: *емізік, бесік, қызылды-жасылды ойынышықтар, бесік жырлары және т.б.* ертеден қолданылған. Зейін аудару бала дербестігінің және оның ересек адам өмірінен оқшаулығының алғашқы денелік-тәртіптік нысаны болып шығады [23, 130].

Жасыл *tус*. *Жасыл tус* – еркіндікке деген жігерлікті, табандылықты, мақсаткерлікті, өзімшілдікті, «Мен» деп өзіне жоғары баға берушілікті білдіреді. *Жасыл* – Америка мәдениетінде ақшаны ассоциациялайды. *Жасыл tусі* көп елдерде жастық пен жана шыққан көк, өсімдік бейнесімен ассоциацияланады. Мәселен, қазактың танымға сай жасыл мен көк түсі бір-бірінің орынына қолданыла берген. Соған сай *жасыл шықты – көктеді*, *жасыл түсті – көк түсті* (*Көк түсінен жер тақыр-ды. Қызы Жібек*); [20, 726]. Ал әзіrbайжан тілінде *шаш* деген сез «дымқыл», «сулы», «көк» мағынасында. Славян халқының танымында *жасыл түсі* "зелёный" – өмір мен жастық шақ, белсенділікпен ассоциацияланады екен. Психологияда, бұл түсті таңдағандар – өзінің құндылығына деген сенімді жоғарылатысы келетіндер, айналасындағы адамдардан мақтаулар, жақсы пікірлер күтетін адамдар деп ұғынылады.

Сондай-ақ, бұл тұс тәкаппарлықтың нышшаны. *Жасыл* – адамға сенімділік береді. Кеңсе және жұмыс жасайтын орын үшін тамаша тұс. Ол белсенділік пен табандылық береді. *Жасыл* – махаббат, даму, есек, ысылмағандық, молшылық, сенім және жана өмір түсі. Бұл сонымен қатар қызғаныш, қызғаншақтық және ырымшылдық және сезім түсімен ассоциацияланады. Оны ауруханада ота жасайтын дәрігерлер науқасты тыныштандыру үшін киеді, жасыл иммундық жүйені нығайтады. Ол сонымен қатар ширығуды басады, жасыл аланда қыдыру тыныштануға әкелетіндігі жөнінде пайымдалады.

Жасыл тұс – нағыз гармониялық тұс. Адамның жүйке жүйесін тыныштандырады. Бұл тұс біреудің куаныш, ренішіне ортақтаса білетін, достары көп адамдарға тән. *Жасыл тұсін* ұнататын адамдар тұрақты, сенімді болып келеді. Бұл түсті кез келген жерде колдана беруге болады. *Жасыл түсті* киім кисеніз, сіз кез-келген ортада тек жақсы жақтанған көзге түсесіз. *Жасыл түсті* үйлесімділікті қалайтындар ұнатады. Бұл тұс үмітті білдіреді. Мәселен, Х.Ергалиевтің «Күрманғазы» поэмасында :

Егде шал, ерен жігіт, асыл қызын

Көктемдей көз алдында *жасыл-қызыл*.

Күн балқып өнерлінің күлкісінде,

Көзіңнен баяғыны жасырды жыл [11, 433] – деген өлең жолдарынан *жасыл* түсіне тән психологиялық бояуларды байқаймыз.

Жасылды жақсы көретіндер тыныштықты жаңы қалайды. Дегенмен көшілікпен арапасқанға құмар. Шыдамды, тым байсалды. Ұжымның арасында өзін көрсеткенді қаламайды. Өйткені өзгелер жомарттығын пайдаланып кетеді деп корқады. *Жасыл* көшілік ұғымында қарым-қатынасты білдіреді. Бірақ жалпыға ортақ таным бойынша табиғатты және жастьықты бейнелейді. *Жасылдың* түрлі рендері түрліше әсер береді екен: *Қою жасыл* – сұыктық, байлық, ерекшоралық, көртартпалықты сипаттаса, *қек жасыл* – жағымсыздықты, кері тартпалықты, *зәйтүн жасылы* – татулықты, бейбітшілікті, *сағыш жасыл* – тұтынушылардың басқа жасылдардан артық көретін рені.

Қоңыр тұс. *Қоңыр тұс* – топырақтың және ағаш тақтаниң реңі. Төзімділік және сенімділік береді. *Қоңыр*, сондай-ақ, жердің түсі. Жер халықтың тіршілік орны. Осымен байланысты қазақ елінің танымында ерекше жағымды мәнде ассоциацияланады. Жалпылай алғанда *қоңыр тұсі* ежелден Азиялық қөшпелі халықтардың болмысына тән тұс болғандыктан, бұл түсті тау-тас, құм мен дала, қой төлі мен шопан бала, самал жел, кеш, үй т.б. секілді ұғымдармен ассоциацияланады. Мәселен, араб, иран тілдерінде *қоң – қар – қор* (корум, корымтас), *каф, қап* (Қап тауы), *қая, қия, құз, қыр, қызы* (Қазбек), *қур – гора, тау, биік* мағыналарын білдірген. Қазіргі тілміздегі жер, тау, ұғымдары «кур» аталған екен [24, 44].

Қоңыр табиғи, тыныш, жайлы, ашық бір атмосфераны қамтамасыз етеді. *Қоңыр* түсінің ассоциациялануы, тыныштық өмір бейнесімен де астасып жатыр. Соған сай туған тіркестер қатары: *қоңыр жесел, қоңыр тірлік, қоңыр күз, қоңыр самал, қоңыр дала, қоңыр кеши, қоңыр жсол, қоңыр ымырт, қоңыр тәбе, қоңыр күй, қоңыр леп т.б.* Ассоциациялық тіркестер қатарындағы *қоңыр үн, қоңыр дауыс* ер адамға тән, ер баланың белгілі бір даму кезеңіне сай пайда болатын, ән салғанда кәсіби әншілікті қажет етпейтін (қоңырлатып ән салды) дауыс, үн. Мысалы, «Оғлан үні қонрады – Баланың дауысы қоңырлады». Бала балиғатқа жеткенде дауысы өзгерді, дауысы қоңырланды [25, 53].

Қоңыр тұсінің адам санасында ассоциациялануына байланысты, психолог мамандар мынадай пікірлерді ұсынады: «*Қоңыр* түсті ұнататындар өмірден мол тәжірбие алған жандар. Оның өз тәртібі бар, ойы кемелденген адам. Бұл түсті қалайтындар байсалды мінезімен тартымды келеді. *Қоңыр* түсті көбінесе шыдамды, байсалды жандар ұнатады. Ешкімге тәуелсіз, өзінің ойынан қайтпайтын адамдар қалайды. Кейде олармен арапасқанда ойын анық түсіну мүмкін емес. Көбінде еркектердің сүйікті ренкі. Кейде кейбір тондардың ескірген, онған түрі секілді де әсер береді».

Заман ағысымен *қоңыр* түсінің қазақы танымда тың көрініс, ұғымдармен ассоциацияланып берілуі тек лингвистикалық тұрғыдан тілге ғана емес, өнер саласына да біршама өзгерістер алып келді. Соның бір айқын дәлелі ретінде белгілі суретші Фалымжан Қаржасовтың «*Қоңыр*» туындысын (2004 жылы кенеп/майлы бояу, көлемдері 90x120см) айтуымызға болады. Осы туынды арқылы суретші танымындағы *қоңыр* түсі жалпылай қазақ халқымен ассоциацияланады. Олай деуге толықтай себеп боларлық ұғымды туындының желисінен аңғару қын емес. Жалпылай алғанда, туындының сюжеті қарапайым екі қарт адамның отырысын бейнелейді. Композициялық құрылымы бойынша суреттің көрерменге айтары көп, бірақ тілдесу үнсіз, оны тек ішкі түсік арқылы ұғыну керек. Ал туындының атауы сырт көзге «*Қоңыр*». Неліктен суретші осы жұмысын *қоңыр* деп атады? Қазактың *қоңыр* деген ұғымы басқа тілдерге аударылмайды. Суретші *қоңыр* деген ұғымды осы жұмыспен толықтай ашқан.

Өйткені қазактың қоңыр деген сөзі үлкен философиялық ұғым екенін мәлім. Қоңыр сөзінің мағынасы көптеген өмірдің құбылыстарын қамтиды, яғни, қарапайым тіршіліктен, философиялық және психологиялық тебіреністерге дейін жетеді.

Ғ.Қаржасовтың «Қоңыр» туындысында жан-жақтың барлығы тыныштыққа бөлінген, оны көрген көрермен де сондай күйге бөлсөнеді. Туындыны көріп отырып, біз жанға жайлы жылылықты сезінеміз, ол жылылық көркем тілдің элементтерінің сәйкестігінен туған. Туындыда ұлттық қысқы киім, бастарында бәрік, тымақ киген екі қарт адамды бейнелеген. Екі қарттың отырыстары қимылсыз, жай, тыныштықта отыр. Аталардың бейнелері бір-бірін қайталайды, тек отырған отырыстарында айырмашылық бар. Екі қарттың қимылсыз отырысы суреттегі кейіпкерлердің қимылсыздығынан айрықша. «Қоңырдың» қарттары өзіне теренінен үніліп, өзіне-өзі жол тапқанын көреміз. Сол жақтағы қарт жастау көрінеді, оның бешпенті ашық, сакалы сәл ұзындау, басында бәрік, колдары бір-біріне жақын қойылған. Ал, оң жағындағы қарт адам сол жақтағы отырған атамыздан жасы үлкенірек болуы тиіс, себебі оның бейнесі жинақы, сабырлы, әрі оның қолында жердің түсініксіз тесігіне бағытталған таяқшасы бар [26, 93]. Осы жерден суретшінің қоңыр түсін беруде қарт адамдарды тандауы белгілі жайт. Себебі, қазакты таным-түсініктегі қоңыр түсі жас-ерекшелікке сай егде кіслердің түсі болып табылады. Мәселен, қоңыр ой, қоңыр жуз, қоңыр үн, қоңыр бешпент т.б.

Келтірілген деректерден байқағанымыздай, түр-түстердің ассоциациялануы тек біржақты (*психология, лингвистика, алеуметтану т.б.*), қаралатын құбылыс емес екендігіне көз жеткіземіз. Түр-түстердің зерттелуімен жүргізілген тәжірибелердің басым көпшілігі ассоциациялық (*бейнелік*) негізге құрылған. Галымдардың қызығушылығын оятқан түр-түс әлемі болса, олардың санадағы бейнелік көрінісі, ассоциациялануы лингвистерді де бей-жай қалдыра қоймағаны анық. Әр түстің дүние жүзі халықтарында түрлі мән-мағыналық коннотацияға ие болуына байланысты, ассоциациялануы да түрлінше болатындығы белгілі. Соған сай түр-түстердің құрделі құбылыс екендігі, оларды жана қырынан зерттеу қажет болатындығына қазақ галымдарының да келісері хак.

Бұл жөнінде белгілі ғалым, академик Ә.Қайдар быттай дейді: «Осыншама көп, түрлі түсті бояудың тіршілік көркі, өмір өрнегі ретіндегі тамаша қызметі, байыппап карасақ, тек бір затты екінші заттан, бір құбылысты екінші бір құбылыстан, өзімізді басқадан, өзгені өзімізден түстеп ажыратса білу үшін ғана емес (мысалы, қара ат, боз ат, көк ат немесе ақ тас, көк тас, қара тас т.б.), сонымен қатар, олардың тылсым сырын терең аша түсуге, кез келген зат пен құбылыстың, сайып келгенде, ұлы табиғаттың текстес, ұқсас екендігін өзімізге де, өзгеге де паш етуге арналған... Бұл – мәселенің тек бір жағы. Мәселенің екінші, мәнді де маңызды жағы – осыншама бай тілдік фактін пайдалана, колдана білуімізде. Басқаша айтқанда, түрлі-түсті дүниемізді өз бояу-нақышымен, әр қырынан жарқыратса, мың құбылта көрсете білуде. Сондықтан да бұл мәселе талғам-талабына сай сөз зергерлерінің сөз ұстарту шеберлігіне де байланысты болса керек» [13,140].

Одан анғаратыннымыз: әрбір түстің өз өрнегімен өмірде алатын орны, атқаратын қызметі бар. Табиғат, қоғам өмірінің әр саласына сәйкес әрбір түс пен ренктің атқаратын қызметі де, қолданыс жиілігі де әр түрлі болады екен.

Қолымыздағы деректерге қарағанда, барлық салада ең көп қолданатын түс – қара, одан кейінгі – ақ, одан кейін – көк, төртінші орында – қызыл, бесінші орында – сары т.т. Бұл түр-түс атауларын қолданудағы объективті фактор болса, оның субъективті көріністері де жоқ емес. Мәселен, біреуге ақ түстің, екінші біреуге көк түстің, ал үшіншісіне қызыл түстің ұнауы немесе сол түстерге боялған заттардың (*күім-кешек, кілем т.б.*), табиғи құбылыстардың (*аспан, бұлт, ғұл, орман т.б.*) әр түрлі әсер етіп ұнамды, ұнамсыз болып көріні өмірде кездесетін жағдай. Жеке адамның түр-түске деген «көзқарасы» тек оның физиологиялық, психологиялық, эстетикалық таным-талғамына ғана емес, сонымен катар рухани дүниесіне, мәдени-білім дәрежесіне, мінез-құлқына, ұлттық ерекшелігіне, тіпті жасы мен жынысына да байланысты болады екен. Дегенмен, ұлт пен этностар арасындағы түр-түске деген көзқарас жергілікті жер мен геосаяси жағдайға ғана байланысты емес, ұстанатын салт-дәстүр, түсінік-пайымдар, жас ерекшелікке байланысты ұғымдардың да ескерілгені жөн. Олай болған жағдайда қазақ мәдениетіндегі түр-түс атауының мәні мен рөліне байланысты ассоциациялану ерекшелігі әлі де зерделеуді қажет етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

- [1] Смағұлова Г. Қазақ фразеологиясы лингвистикалық парадигмаларда: монография. – Алматы: Арыс, 2010. – 280 б.
- [2] Айтқазықызы С. Түр-түс атауларының ағылшын, қытай, қазақ мәдениетіндегі символикасы және олардың тілдік бейнесі. – Алматы: Игілік, 2008. №2, 15-20 бб.

- [3] Ақкөзов Ә.Ә. Сапалық сын есімдердің семантикасы және жүйесі: фил.ғыл.канд... автореф. – Алматы, 2004. – 34 б.
- [4] Қайдар Ә., Өмірбеков Б., Ахтанбердиева З. Сырға толы түр мен тұс. – Алматы: Қазақстан, 1986. – 95 б.
- [5] Лауланбекова Р.Т. Тұр-тұс компонентті күрделі атаулымдардың танымдық сипаты: фил. ғыл. канд... автореф. – Алм. 2010. – 36 б.
- [6] Қайырбекова Қ.Т. Қазақ тіліндегі этномәдени атаулардың символдық мәні: фил.ғыл.док... автореф. – Алм., 2004. – 132 б.
- [7] Ергали Е. Тұс ерекшеліктері туралы жалпы мағлұмат // <http://massaget.kz/layfs/>
- [8] Бижанова М.М. Мақал мәтеддер мен тұрақты тіркестерде қолданылған тұр-тұс атауларының семантикасы. – Алматы: Абай атындағы ҚазҰПУ Хабаршысы. – 2010, №1(16) 7-53 бб.
- [9] Ибраев Ш. Ақ сандық, кек сандық: Балалар фольклоры (Бесік жырлары, тақпактар, жаңылтпаштар мен жұмбақтар, ойын өлеңдері мен ойындар, ертеғілер). – Алматы: Жазуны, 1988. – 256 б.
- [10] Батырлар жыры. Бабалар сөзі: Жұз томдық. – Астана: Фолиант, 2006. – Т. 34. – 364б.
- [11] Асылов Ү., Даиррова Ә., Battalova R. Қазақ әдебиеті. Хрестоматия: Жалпы білім берегін мектептің 11-сыныбына арналған оқу құралы. – Алматы: Мектеп, 2003. – 560 б.
- [12] Құрманалиева З.А. Ренк мәнді туынды зат есімдердің мағыналық құрылымы: фил.ғыл.канд... дисс. – Алматы, 2003. – 158 б.
- [13] Қайдаров Ә. Тұр-тұстердің тілдегі көрінісі. – Алматы: Ана тілі, 1992. – 160 б.
- [14] Қами Н. Кек қақпа. Ҳикаяттар мен әңгімелер. – Алматы: Қазақ тарихы, 2010. – 272 б.
- [15] Ислам А. Ұлттық мәдениет контекстіндең дүниенің тілдік суреті: фил.ғыл.док... дисс. – Алм., 2004. – 251 б.
- [16] Шанбаева Л.Р. Функционалды-семантикалық өріс (тұр мен тұс материалдары негізінде): фил.ғыл.канд... автореф. – Алматы, 2010. – 38 б.
- [17] Смагұлова Г. Мағыналас фразеологизмдердің ұлттық-мәдени аспектілері. – Алматы: Елтаным, 2010. – 244 б.
- [18] Хасенов Б.Д. Әділова А.С. Тұр-тұс атауының шығуы туралы / ҚарҰУ Хабаршысы. фил. – 2012. №4 (87) 5-10 бб.
- [19] Өмірбекова А.Б. Қазіргі қазақ тіл біліміндегі жаңа бағыттар. – Алматы: Елтаным, 2011. – 204 б.
- [20] Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. Қазақ ССР-нің «Ғылым» баспасы, 1974. – 383 б.
- [21] Аитова Н. Қазақ тіліндегі тұр-тұс атауларының когнитивтік семантикасы: фил.ғыл.канд... автореф. – Алматы, 2005. – 27 б.
- [22] Аитова Н. Қазақ тіліндегі тұске байланысты «қара» және «көк» сөздерінің семантикалық сипаты // Тіл тарихы және сөз табигаты. – Алматы: Ғылым, 1997. – 224 б.
- [23] Жұбаназарова Н.С. Жас ерекшелік психологиясы. – Алматы: Қазақ университеті, 2014. – 285 б.
- [24] Ахметжанова Ф.Р., Қайырбекова К.Т. Тұр-тұске байланысты тұрақты сез тіркестері. – Өскемен: ШКМУ баспасы, 2000. – 136 б.
- [25] Уәлиханов Ш. Кеп томдық шығармалар жинағы. – Т 4. Алматы: Толағай груп, 2010. – 62-73 бб.
- [26] Сейтимов А. Бояу тұстарынан кырлары мен сырлары // Гуманитарлық ғылымдар сериясы. – 2010. – №2, 93-98 бб.

REFERENCES

- [1] Smagulova G. Kazak frazeologiyasi lingvistikallik paradigmalarda: monografiya. – Almaty Aris, 2010. – 280 p. (in Kaz.).
- [2] Aytkazikizi S. Tur-tus ataularinin agilshin, kitai, kazak madenietindegi symvolikasi Jane olardin tildik beynesi. – Almaty: Ygilik, 2008. №2, p. 15-20. (in Kaz.).
- [3] Aqkozov A.A. Sapalik sin esimderdin semantikasi Jane juiyesi: fil.gil.kand... avtoref. - Almaty, 2004. – 34 p. (in Kaz.).
- [4] Kaydar A., Omirbekov B., Ahtanberdieva Z. Sirga toli tur men tus. – Almaty: Kazakhstan, 1986. – 95 p. (in Kaz.).
- [5] Laulanbekova R.T. Tur-tus komponentti kurdeli atalimdardin tanimdigip sipayti: fil.gil.kand... avtoref. – Almaty. 2010. – 36 p. (in Kaz.).
- [6] Kayribekova K.T. Kazak tilindegi etnomadeni ataulardin simvoldiq mani: fil.gil.dok... avtoref. – Almaty., 2004. – 132 p. (in Kaz.).
- [7] Ergali E. Tus erekshelikteri turali jalpi maglumat // <http://massaget.kz/layfs/>
- [8] Bijanov M.M. Makal-mateler men turakti tirkesterde koldanilgan tur-tus ataylarinin semantikasi.– Almaty: Abay atindagi KazUPU 2010. – 38 p. (in Kaz.).
- [9] Ibraev Sh. Aq sandiq, kok sandi'k: Balalar folklori (Besik jirlari, takpaktar, janitpashtar men jumbaqtar, oyin olenderi men oyindar, ertegiler). – Almaty: Jazushi, 1988. – 256 p. (in Kaz.).
- [10] Batirlar jiri. Babalar sozi: Juz tomdiq. – Astana: Foliant, 2006. – V. 34. – 364p. (in Kaz.).
- [11] Asilov U., Dayirova A., Battalova R. Kazak adebieti. Hrestomatiya: Jalpi bilim beretin mekteptin 11-sinibina arnalgan oku kurali. – Almaty: Mektep, 2003. – 560 p. (in Kaz.).
- [12] Kurmanalieva Z.A. Renk mandi tuindi zat esiderdin maginalik kurilimi' fil.gil.kand... diss. – Almaty, 2003. – 158 p. (in Kaz.).
- [13] Kaydarov A. Tur-tusterdin tildegi korinisi. – Almaty: Ana tili, 1992. – 160 p. (in Kaz.).
- [14] Kami N. Kok kakpa. Hikaiyattar men angimeler. – Almaty: Kazak tarihi, 2010. – 272 p. (in Kaz.).
- [15] Islam A. Ulttik madeniet konteksindeñ dunienin tildik surely: fil.gil.dok... diss. – Almaty., 2004. – 251 p. (in Kaz.).
- [16] Shanbaeva L.R. Funksionaldi-semantikalik oris (tur men tus materialdari negizinde): fil.gil.kand... avtoref. – Almaty, 2010. – 38 p. (in Kaz.).

- [17] Smagulova G. Maginalas frazeologizmderdin ulttik-madeni aspektleri. – Almaty: Eltenim, 2010. – 244 p. (in Kaz.).
- [18] Hasenov B.D. Adilova A.S. Tur-tus atauimin shigui' turali / KarUU Habarshisi fil. – 2012. №4 (87) p.5-10. (in Kaz.).
- [19] Amirbekova A.B. Kazirgi kazak til bilimindegii jana bagittar. – Almaty: Eltanim, 2011. – 204 p. (in Kaz.).
- [20] Kazak tilinin tusindirme sozdigii. Kazak SSR-nin «Gilik» baspasi, 1974. – 383 p. (in Kaz.).
- [21] Aitova N. Kazak tilindegi tur-tus ataularinin kognitivtik semantykasi: fil.gil.kand... avtoref. – Almaty, 2005. – 27 p. (in Kaz.).
- [22] Aitova N. Kazak tilindegi tuske baylanisti "kara" Jane "kok" sozderinin semantikaliq sipati // Til tarihi Jane soz tabigati. – Almaty: Gilim, 1997. – 224 p. (in Kaz.).
- [23] Jubanazarova N.S. Jas erekshelik psihologiyasi. – Almaty: Kazak universiteti, 2014. – 285 p. (in Kaz.).
- [24] Ahmatjanova F.R., Kayirbekova K.T. Tur-tuske baylanisti turakti soz tirkesteri. – Oskemen: SHKMU baspasi', 2000. – 136 p. (in Kaz.).
- [25] Ualihanov Sh. Kop tomdik shigarmalar jinagi. – T 4. Almaty: Tolagay grupp, 2010. – p.62-73. (in Kaz.).
- [26] Seytimov A. Boiyau tusterinin kirlari men sirlari // Gumanitarlik gilimdar seriyasi. – 2010. – №2, p. 93-98. (in Kaz.).

ПСИХОЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ СМЫСЛ ЦВЕТОВЫХ АССОЦИАЦИЙ В ЗАВИСИМОСТИ ОТ ВОЗРАСТА ЛЮДЕЙ

Г.Н.Смагулова, А.К.Манкеева

smagulova.g@mail.ru; a_mank@mail.ru

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, г. Алматы

Ключевые слова: ассоциация, цветовые обозначения, познания казахов, психологический аспект, цветовые ассоциации.

Аннотация. В статье с психолингвистической точки зрения рассматриваются смысл и содержание цветовых ассоциаций в зависимости от возраста людей. В казахской культуре на восприятие того или иного цвета в национальном стиле повлияли кочевой образ жизни, окружающая среда, традиции, обычаи и верования кочевников. Цветообозначения сыграли решающую роль в формировании особенностей национальной культуры. Исходя из положения о том, что обозначение каждого цвета у различных народов имеет различную смысловую коннотацию, мы допускаем возможность возникновения разнообразных цветовых ассоциаций. В языковом сознании казахов белый, черный, синий, желтый, красный, зеленый, коричневый цвета воспринимаются как смысловые ассоциации натуральных, природных цветов. В мировосприятии казахов каждый цвет в соответствии с выполняемыми им функциями занимает определенное место в жизни общества. В зависимости от того, в какой сфере природной и общественной жизни используется тот или иной цвет или его оттенок, различными бывают ареал его распространения и частота употребления. Поэтому при исследовании выбора отдельным носителем языка того или иного цветонименования необходимо обратить пристальное внимание на особенности его психологических, физиологических, интеллектуальных и других качеств.

Поступила 21.01.2016 г.